

Сашо ЦВЕТКОВСКИ

СЛИКАНИТЕ ПРЕТСТАВИ НА СВЕТИ КОНСТАНТИН И ЕЛЕНА ВО ИКОНОПИСОТ ОД ВРЕМЕТО НА ПРЕРОДБАТА

По повод 1700 години од Миланскиот Едикт

Клучни зборови: Икона,
св. Константин и Елена, Дичо Зограф, Преродба.

Во текстот се следи култот на св. Константин и Елена во времето на Преродбата, низ застапеноста на нивните сликани претстави во иконописот од средината и втората половина на XIX век. Презентирани се повеќе примери, од житијни икони, престолни проскинетарни, дело на преродбенски зографи - анонимни и познати, меѓу кои Дичо Зограф, Никола Михајлов, Блажо Дамјанов, од црквите во Битола, Прилеп, Охрид и Скопје.

Меѓу особеностите на црковната уметноста од времето на доцниот среден век и Преродбата на просторите кои до укинувањето на Охридската архиепископија влегувале во границите на дијецата, го издвојуваме подемот на култовите на Словенските светци, Седмочислениците, појава на портрети на светци чии култови пробиваат и зајакнуваат во времето на Османлискиот период од доцниот среден век, св. Харалампииј, св. Стилијан, св. Дионисиј Олипски, св. Козма Етолски, св. Никодим Бератски, св. Георги Јанински, но забележлива е и обновата на старите култови на екуменски светци прифатени и почитувани уште од времето на основањето на архиепископијата Св. Кирик и Јулита, св. Константин и Елена.

Во текстот нашиот научен интерес го насочуваме кон култот на првиот христијански цар Константин и мајка му Елена согледан низ бројноста на сликаните претстави во уметноста на Преродбата од XIX век.

Култот на овие екуменски светци во Охрид продира заедно со воспоставување на непосредна црковна и духовна власт на Цариград над Охридската архиепископија кон средината на XI век.¹

¹ За култот на св. Константин и Елена во Цариград говорат повеќето цркви посветени на царот Константин, но и црквата Св. Апостоли која тој ја гради за свој

Први траги за пробивот несомнено е сликањето на нивните претстави-ликови во фрескоживописот на Св. Софија во Охрид.²

Во XII век нивни портрети ги среќаваме и во цркви надвор од јадрото на Охрид во потесната дијецета на архиепископијата како црквата во Курбиново (1191 г.),³ а веќе во XIII век се градат и цркви посветени на царот Константин, црквата

мавзолеј, каде што, по неговата смрт во 337 г., ќе биде положено неговото тело, Cf. R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin*, I-3. Le siege de Constantinople et le Patrimoine oecuménique. Les églises et les monastères, Paris 1953, 305-308.

² За влијание на современите црковно-историски настани, како и цариградските културни и уметнички традиции врз конципирањето на иконографската програма во Св. Софија, Cf. С. Радојчиќ, *Прилози за историју најстаријег охридског сликарства*, ЗРВИ VIII/2, Београд 1964, 355-383; A. Grabar, *Les peintures murales dans le chœur de Saint-Sophie d'Ochrid*, CA XV, Paris 1965, 257-265; Idem, *Deux témoignages archéologique sur l'autocéphalie d'une église: Prespa et Ochrid*, ЗРВИ VIII/2, 163-169; В.Ј. Ђурић, *Византијске фреске у Југославији*, Београд 1974, 9-11; Ц. Грозданов, *Архиепископот Лав Охридски и претставата на патријархот Евстатиј Цариградски во живописот на "Света Софија" и неговото датирање*, Јубилеен Зборник, 25 години митрополит Тимотеј, Охрид 2006, 207-216; Б. Тодић, *Архиепископ Лав-творец иконографског програма фресака у Светој Софији Охридској*, Византијски свет на Балкану, књ. I, ур. Б. Крсмановић, Љ. Максимиовић, Р. Радић, Београд 2012, 119-134; За претставите на св. Константин и Елена од Св. Софија, П. Миљковиќ-Пепек, Материјали за историјата на средновековното сликарство во Македонија III, *Фреските од наосот и нартексот на црквата Св. Софија во Охрид*, Културно наследство III, Скопје 1967, 14, сл. 9.

³ L. Hadermann-Misguich, *Kurbinovo, Les fresques de Saint-Georges et la peinture byzantine du XIIIe siècle*, Bruxelles 1975, 245-250, fig. 129; p. 16.

сл. 1. икона, Св. Константин и Елена,
црква Св. Богородица, Битола 1878

сл. 2. икона, Св. Константин и Елена, црква
Св. Богородица, Битола - детаљ ктиторски натпис

Св. Константин во село Свеќани,⁴ и црквата Св. Константин и Елена во Скопје позната од житието на кралот Милуин.⁵ Во XIV век големиот духовник на Охрид, Партениј ја подига црквата посветена на Константин и Елена, каде што е насликан и најстариот циклус на *Vita Constantini* во византиското сликарство.⁶ Истовремено заедничките претстави на Константин и Елена сликани меѓу Чесниот Крст влегуваат во самото јадро на иконографската програма на малите цркви и параклиси во Охрид⁷ а тоа го бележиме и во живописот на Костур како протортон на архиепископијата.⁸ Ова традиција продолжува и во уметноста на Охридската архиепископија од времето на Османлиската власт се до времето на доцниот среден век.⁹

Зголемениот интерес кон уметноста на Преродбата меѓу истражувачите на културата и уметноста од доцниот среден век овозможи со објавување на досега непознати уметнички дела од одвој период, да се навлезе во посериозни истражувања на иконографските и програмските особености и меѓу другото да се согледаат одредени појави кои во себе носат-содржат подлабоки културно-социолошки и уметнички значења поврзани со продолжување на одредени постари црковни традиции на овие простори.

⁴ В. Р. Петковиќ, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, Београд 1950, 294; П. Миљковиќ-Пепек, *Црквата Св. Константин с. Свеќани*, 1100-годишнина од смрта на Кирил Солунски, кн. 1, МАНУ, Скопје 1970, 149-161; К. Балабанов, А. Николовски, Д. Корнаков, *Споменици на културата на Македонија*, Скопје 1980, 152-154.

⁵ Данило Други, *Животи крањева и архиепископа српских*, Службе, пр. Гордон Мак Данијел, Дамјан Петровиќ, Београд 1988, 133.

⁶ Г. Суботиќ, *Свети Константин и Јелена у Охриду*, Београд, 1971, 82-89

⁷ Ц. Грозданов, *Охридското видно сликарство од XIV век*, Охрид 1980, passim.

⁸ Cf. S. Pelekanidis, M. Chatzidakis, *KASTORIA*, Athens 1985, passim.

⁹ Г. Суботиќ, *Охридската сликарска школа од XV век*, Охрид 1980, passim.

сл. 3. икона, Св. Константин и Елена, црква Св. Богородица Битола 1878 -
деталъ Визијата и Чудесното појавување на Чесниот Крст

сл. 4. икона, Св. Константин и Елена, црква Св. Богородица Битола 1878 –
деталъ Јавување на апостолите Петар и Павле во сон на царот Константин

Меѓу иконите кои го чинат богатиот иконописен фонд на црквата Св. Богородица во Битола, по своите димензии и стилско-ликовни особености се издвојуваат неколку икони кои чинат засебна целина, од која што, ја издвојуваме иконата на св. Константин и Елена со сцени од нивниот живот.

Иконата композициски е поделена така што поголемиот дел припаѓа на двете стоечки претстави на Константин и Елена кои го заземаат средишниот дел, а во долниот, во посебно декориран полиња се насликани три сцени од животот на царот Константин. (сл.1) Константин е претставен во раскошна царска одежда златно-зелен дивитисион со богато декориран лорос прекрстен на градите, долга црвена наметка, круна на главата

од затворен тип на византиски камелефкион со левата рака го допира-придржува крстот а во десната, благо подигната рака носи кратко жезло.

Од другата страна на чесниот крст е мајката на царот Константин, Елена претставена во скоро идентична царска одежда златно-зелен дивитисион лорос прекрстен на градите, долга црвена наметка круна на главата и кратко жезло во левата рака. Над нивните претстави-фигури е испишано : **БѢТИХЪ ЦАРЕЙ И РАВНОАПОСТОЛВЪ КЪНСТАНТИНА И ЕЛЕНЪ**

Под нозете на царицата Елена е испишан приложничкиот натпис: **ПРИЛОЖНИЧКІИ ХРИСТО М. БОМБОЛЪ ЗА ВЕЧНИИ СПОМЕНЪ. ПРИЛЕПЪ 1878. (сл.2)**

Во долниот дел на иконата во трите посебно издвоени и декорирани полиња насликани се три композиции од животот на царот Константин (Vita Constantini).

Прва од овие три сцени е *Визијата и чудесното појавување на Чесниот крст*.

Во отворените Небеса е насликан златен крст од кој еманираат зраци на сијание и Божествена светлина. (сл.3) Под отворените небеса и Чесниот крст насликани се Константин и Елена, со прекрстени раце на градите а главите подигнати кон небесата.

Зад нив се насликани група војници во панцирни кошули оклопи и наметки. Композицијата ја придружува краток натпис: **КРЕСТЪ АВИСА НА НЕБЕСЪ КЪНСТАНИНУ И ЕЛЕНЪ.**

Средишната композиција е *Јавувањето на апостолите Петар и Павле во сон на царот Константин*. Тој е насликан како спие легнат на кревет а до него е апостолот Петар кој со десната рака укажува кон заспаниот цар а зад него е апостолот Павле. Во позадина на една маса се насликани царската круна и царскиот скиптар на Константин. Над претставите на апостолите е испишан натпис **Б. АПОСТОЛИ ПЕТРЪ И ПАВЕЛЪ АВЛАЕТЪ ВЪ СНЪ КЪНСТАНИНУ.** (сл.4)

Следната житијна композиција го претставу-

сл. 5. икона, Св. Константин и Елена, црква Св. Богородица Битола 1878 – детаљ Крштевање на царот Константин

ва круцијалниот настан *Крштевањето на царот Константин*. **Крценіе Костантина.**

Тој е насликан допојасно во една поголема купа во облик на пехар, над него е насликан епископ, архиереи кој го крштева со испружена и положена десна рака на неговата глава. Настанот се случува пред група дворјани и војници. Над свештеникот во сегментот на отворените Небеса е претставена раката Божја како благословува најавувајќи го Божјото присуство и симболичната инвестира. (сл.5)

Извонредно значајна икона имајќи го сознанието дека житијните икони посветени на св. Константин и Елена се исклучително ретки како во средновековниот живопис, така и подоцна, во уметноста на доцниот среден век и преродбата.

Првата сцена на Визијата на Константин и појавата на Чесниот Крст во извесна мера отстапува од текстот на Житието на Константин составено од неговиот современик Евсевиј од Цезареја, како и од подоцнежните редакции на *Vita Constantini*. Тоа се однесува на царицата Елена која во текстот на житието не е наведена дека присуствува на Видението, додека останатите личности можат да се идентификуваат како војници од придружбата на Константин или пак млади дворјани, можеби меѓу нив е и војводата Артемиј кој единствено се издвојува и спомнува во житијните тектови.¹⁰

¹⁰ Архимандрит Јустин Поповиќ, *Житија Светих*, месец мај, Београд 1973, 489-512. *Житија на Светите*, составени од Свети Димитриј митрополит Ростовски, Света Гора Атон, манастир Св. Вмчк Георги Зограф 2008, 609-610. Р. Радиќ, *Константин Велики, надмоќ Христијанства*, Београд 2010, 91-93.

сл. 6. икона, црква Св. Благовештение Прилеп, Св. Константин и Елена, Св. Никола, Св. Атанасиј и Св. Харалампиј

Инаку сочувваните примери на оваа сцена од средновековната уметноста како и поствизантиската, укажуваат дека *Визијата на чесниот крст* е всушност една од најчесто сликани при илустрирање на житието на царот Константин, со тоа што иконографијата е сосема поинаква, царот Константин се слика јавнат на коњ во придружба на повеќе коњаници, ангелот Господов е пред него и го предводи, насликан во лет или пак седнат на коњ како воин покажувајќи го Чесниот Крст и патот кон Милвикискиот мост.¹¹

Останатите две сцени *Јавување на апостоли Петар и Павле во сон на царот Константин* и *Крштевањето на Константин* се поретко сли-

¹¹ За иконографијата на оваа сцена во виантиската и поствизантиската уметност С. Радојчиќ, *Фреска Константинове победе у цркви Светог Николе Дабарског*, Гласник СНД XIX, Скопје 1938, 87-101 (= Одбрани чланци и студије 1933-1978, Нови Сад 1982, 43-52); Г. Суботиќ, *op. cit.*, 83-85; Р. Петровиќ, *Фреске из Чуда и легенди цара Константина Великог у Бањи Прибојској из 1574. године*, Ниш и Византија, зборник радова II, Ниш 2004, 355-358; С. Пејиќ, *Манастир Свети Никола Дабарски*, Београд 2009, 168, 172, сл. 119; E. Negrău, *Rulers' contributions to the cult of patron saints of Wallachia (14th – 18th centuries)*, PARTIMONIUM.MK 9, Скопје 2011, 136-139, fig. 9.

сл. 7. икона Св. Константин и Елена, црква Христово Преображение, Прилеп 1871, автор Никола Михаилов

сл. 8. икона, Св. Константин и Елена, црква Св. Георги Лазарополе 1843, автор Дичо Зограф

кани во рамките на илустрираните циклуси иако произлегуваат од текстот на *Vita Constantini*.¹² Посебно е интересна сцената на Јавувањето на апостолите Петар и Павле во сон на царот Константин настан од животот на Константин која предходи на Крштевањето а во некои редакции на Житијата на царот Константин не е содржана.¹³ Всушност оваа сцена е една од најретко сликани-те и ние како единствена аналогија засега ја наведуваме композицијата од припратата на црквата Св. Никола Дабарски кај Бања Прибојска.¹⁴ Во житието е запишано, откако царот Константан се разболел од проказа-лепра и неможел да најде лек и покрај сите усилија на неговите доктори и пагански свештеници, во сон му се јавуваат двајцата апостоли Петар и Павле величајќи го неговото милосрдие кон малите дечиња кои тој не ги погубил, иако бил сосветуван дека ќе се излечи ако се измие со нивната крв.¹⁵ Апостолите му говорат на царот да се сретне со епископот на црквата кој ќе

¹² Cf. Архимандрит Јустин Поповић, *Житија Светих; Житија на Светиците*, 49-495, 641-642.

¹³ Во зборниците на Житијата на Светите составени од митрополит Димитриј Ростовски овој настан е изоставен, cf. *Житија на Светиците*, 601-642.

¹⁴ С. Пејић, *op. cit.*, 169.

¹⁵ Архимандрит Јустин Поповић, *Житија светих*, 509-510.

му го покаже патот кон спасоносната бањата која ќе го излечи телесно од оваа болест но и душевно ќе го подготви на патот на спасението.

Мора да одбележиме дека иконографијата на сцената многу наликува на сличните претстави од циклусот на св. Никола, кога овој светец се јавува во сон на царот Константин и епархот Евлавиј.¹⁶

Крштевањето на царот Константин се случило непосредно пред неговата смрт во 337 г., во Никомедија. Во некоја од редакциите на житието пишува дека овој чин го извршил Евсевиј епископ на Никомедија,¹⁷ додека во другите римскиот папа Силвестер како епископ кој го Крштева Константина. Историчноста но и доследно следење на текстот од житието е присутна и во сцената при Крштевањето на Константин, каде што името на архиерејот не е запишано. Иако оваа сцена е насликана во рамките на еден од најраните илустрирани циклуси во средновековната уметност (црквата Св. Константин во Крици на Крит од 1354/5 г.), нејзините примери не се бројни, во по-

¹⁶ N. Paterson Sevcenco, *The Live of St. Nikola in Byzantin art*, Торино 1983, 115-122 J. Радовановић, *Свети Никола са житијем и чудима на српским бакорезима XVIII века*, Српска графика XVIII века, Зборник радова, Београд 1986, 213-214.

¹⁷ P. Радић, *op. cit.*, 149-152.

сл. 9. икона, Св. Константин и Елена, црква
Св. Никола Геракомија 1862, автор Дичо Зограф

ствизантиската уметност сцената на Крштевањето ја следиме во рамките на циклусот во припратата на манастирот Хурез (1694 г.) во Романија изграден од принцот Константин Бранковеану,¹⁸ како и во илустрираниот циклус на царот Константин во припратата на манастирот Ксирпотам (1783 г.) на Света Гора Атонска.¹⁹

Иконата од Битола засега останува единствена житијна икона посветена на царот Константин во уметноста од XIX век, од времето на преродбата. Истовремено, иконата сведочи за ученоста на зографот и неговото познавање на книжевни-

¹⁸ I. Iancovescu, *De nouveau sur le Nouveau Constantin*, in *Les cultes des saints souverains et des saints guerriers et l' idéologie du pouvoir en Europe Centrale et Orientale*. Actes du colloque international (coordoné par Ivan Biliarsky et Radu Păun), New Europe College, Bucharest, 2007, 251-263.

¹⁹ Г. ХР. ΤΣΙΓΑΡΑΣ, ΟΙ ΖΩΓΡΑΦΟΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΙ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΡΥΤΣΑ, ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥΕ ΣΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΠΟΣ (1752 -1783), ΑΘΙΝΑ 2003, 271-272, 488, εικ. 292-293.

те предлошки, односно, житијните текстови. Освен оваа житијна икона, како илустарција на присутноста на култот во уште еден голем преродбенски културен центар, ги презентираме и двете икони со претстави на Константин и Елена од Прилеп, од збирката на црквите на Свето Благовештение и црквата на Христовото Преображение.

Постарата од овие две икони по се изгледа дека припаѓа на работилницата на Михаил од Самарина, бидејќи покажува големи стилски блискости со една поголема групација на икони од ризницата на манастирот Св. Јован Претеча-Бигорски. Иконата денеска се наоѓа во галеријата на икони при црквата на Св. Благовештение Прилеп. Концепциски е поделена на два дела, горниот кој зафаќа и поголем дел од иконата се насликани царот Константин и царицата Елена, со сите инсигнии и атрибути на нивното царско достоинство како заедно го придржуваат Чесниот Голготски крст. Во долниот дел на иконата насликани се св. Никола, св. Атанасие и св. Харалампие.²⁰ (сл.6)

Втората икона на Константин и Елена датира од 1871 г. и е дело на најмладиот син на зографот Михаил од Самарина, Никола Михайлов од Крушево. Се гледа дека иконата е работена по иконографски предлошки на татко му Михаил, кој се повторени до најмали поединости. И двете икони се сигнирани со Грчки натписи и сигнатури и веруваме дека се работени за некои влашки семејства во Прилеп односно Крушево.²¹ (сл.7)

Сликаните претстави на Константин и Елена се среќаваат и во богатиот и обемен зографски опус на нашиот најпознат и најплодотворен зограф од времето на XIX век, Дичо Зограф од Тресонче. Овој зограф основоположник на Дебарска зографска школа претставите на Константин и Елена ги вклучува во својот иконографски репертуар уште од раните години на своето делување, иконата на св. Константин и Елена од црквата Св. Георги во Лазарополе од 1843 г.²² (сл.8) Онаа што

²⁰ Д. Николовски, *Икони од ризницата на црквата Св. Благовештение - Прилеп*, PATRIMONIUM.MK 10, Скопје 2012, 338-339, сл. 11.

²¹ Ibid, 340, сл.12

сл. 10. икона Св. Богородица со светци, архангел Михаил, Св. Александра Солунска, Св. Атанасиј Персиски, Св. Константин и Елена, Св. Никола, Св. Стилијан, Св. Харалампиј, Св. Стефан Архиепископ, 1863 црква Св. Богородица Перивлепта

прави особен впечаток е дека најголемиот број на сочувани претстави на Константин и Елена потекнуваат од Охрид и нивните ликови ги среќаваме на повеќе икони од охридските цркви slikани како самостојни ликови или пак вклопени и во посложени иконографски целини.

Не случајно најголемата групација на сочувани ликовни претстави на Константин и Елена датираат од охридските цркви и од времето на Дичовиот престој во Охрид. Нема сомнение дека старите традиции во почитување и славење на култот на првиот христијански цар и неговата мајка кои датираат од средниот век, а посебно присутни и

²² Икони со претстави на св. Константин и Елена, Дичо слика и за иконостасите на црквите Св. Ап. Петар и Павле во село Тресонче 1848 г, црквата Св. Богородица во село Росоки 1850 г, како и црквата Св. Ахил во Требиште, и тоа како празнични икони, С. Цветковски, *Иконите на Дичо зограф од црквите во Дебар и Мала Река*, Струга 2013,

засилени со градењето и живописувањето на црквата Св. Константин и Елена кон крајот на XIV век, се од пресудно значење за присуството и силината на нивниот култ во времето на XIX век.

Најраните претстави на св. Константин и Елена во охридскиот опус на Дичо Зограф ги бележиме на иконата Св. Богородица од 1851 г., сликана за црквата Св. Богородица Каменско. Царот Константин и царицата Елена насликани се странично од Богородица, во царски орнат со дивитисион, лорос, наметка, и царски круни на главите. Константин во едната рака носи кратко жезло а со другата го допира чесниот крст. (сл.9). Иконата е значајна и поради тоа што во посебно издвоените полиња е насликан еден од ретките потрети на св. Климент Охридски сигниран како “архиепископ Охридски”.²³

Иконата од црквата во Каменско од 1851 г., всушност е нитка која го продолжува континуитетот со неговата најрана икона во Охрид, Богородица Пантохара од 1844 г. Најголема групација на Дичови дела во охридскиот живопис датираат од годините помеѓу 1862-1864 г., кога Дичо престојува во Охрид и изведува повеќе фреско целини и слика над педесетина икони.

Токму од 1862 година датира иконата на Константин и Елена од црквата Св. Никола Гераковија, на која што првиот христијански владател и неговата мајка се насликани во традиционална иконографска схема, во цел рас, со Чесниот Крст помеѓу нив кој го допираат со своите раце, над крстот отворените небеса со симболот на Бог Отец.²⁴

За истата црква Дичо ќе наслика уште една икона на Богородица со светци датирана во 1863 г. која денеска се чува во црквата Св. Богородица Перивлепта во Охрид. Освен средишниот мотив на допојасна Богородица со Христос придружува-

²³ Ц. Грозданов, *Живописот во Македонија XVIII-XIX век*, Скопје 2011, 16-22; С. Цветковски, *Галерија на икони при црквата “Успение на Богородица”-Каменско Охрид*, Охрид 2012,13,43,кат.18

²⁴ М. Георгиевски, *Икони од охридскиот опус на Дичо Зограф*, Охрид 1999, 24, кат.12

сл. 11. икона, Богородица царица со Христос, Св. Константина, Св. Стилијан, тројцата Јерарси, Св. Димитриј, црква Св. Никола Геракомија 1864

на од арханџелот Михаил, св. Александра Солунска и св. Атанасиј Персиски, во долната зона средишното место го имаат Константин и Елена со Чесниот крст помеѓу себе. Нив ги придружуваат, зад Константин св. Никола и св. Стилијан, а зад Елена св. Харалампије и св. Стефан архиѓакон. (сл.10) Вака конципирани икони кој покрај средишниот мотив на Богородица со Христос содржат и претстави на повеќе светци ќе биде особено популарна и прифатена во уметноста на доцниот среден век.

Оваа иконографска схема Дичо Зограф ја повторува на уште една икона на Богородица Царица придружувана од повеќе светци меѓу кои и царот Константин од едната страна и св. Стилијан од другата. Во долниот дел на иконата насликани се четири допојасни претстави меѓу кои Тројцата Је-

рарси и св.Димитриј. Иконата е точно датирана со испишување на годината 1864 г.²⁵ Инаку од посебно значење е, што на иконата е сочуван еден од ретките примери каде што царот Константин се слика сам без претставата на царицата Елена.(сл.11)

Истата година 1864 за црквата Св.Никола Геракомија Дичо ја слика иконата на Воведение на Богородица а во долниот дел на иконата како средишен мотив се претставите на Константин и Елена како меѓу себе го држат Голготскиот крст, придружувани од св.Стилијан и св.Стефан Архиѓакон.²⁶ (сл.12)

Претходно во 1863 г., Дичо за црквата Св. Никола, Долна Влашка маала, слика престолна икона со ликови на Константин и Елена.²⁷ Тоа е монументална икона со големи димензии и се издвојува како единствена во неговото творештво. Константин и Елена се насликани во својата традиционална иконографија, како меѓу себе го држат Чесниот крст, во богати владетелски одежди со украсени дивитисиони, лороси декорирани наметки раскошни круни на главите со крст и кратки владетелски жезла во рацете. (сл.13) Идентичната

претстава ја повторува и при сликање на малата целивна икона.

Веќе нагласивме дека присуството на големиот број сликани претстави на Константин и Елена во живописот на Охрид од XIX век е под силното и непосредно влијание на веќе воспоставениот култ кој во средниот век како свое средиште ја имал црквата Св. Константин и Елена.

Што се однесува до престолната икона од црквата Св.Никола Влашка Маала, освен веќе искажаното, би додале дека големо влијание има и

²⁵ М. Георгиевски, *op. cit.*, 27, кат. 26.

²⁶ *Ibid*, 28, кат. 35.

²⁷ Г.Ангеличин-Жура, *Прилози од историјата на уметноста во охридската диоцеза*, Охрид 2010, 97, сл.10

сл. 12. икона, Воведение на Богородица, Св. Константин и Елена, Св. Стилијан, Св Стефан Архиѓакон, 1864 црква Св. Никола Ѓеракомија

самата популарност на култот на овој светител меѓу власите, кои, всушност се ктитори на црквата Св. Никола, како што е запишано и во ктиторскиот натпис.²⁸

Најпосле ги издвојуваме претставите на св. Константин и Елена насликани на една исклучителна икона од црквата Св. Никола во селото Сенце, Дебарско. Се работи за икона со претстава “Света Троица ја крунисува Богородица” а подолу, во долниот дел на иконата, сега веќе доста и оштетен, се фигурите на Константин и Елена со Чесниот крст меѓу нив. (сл.14) Оштетувањата во долниот дел на иконата каде што најверојатно бил испишан и приложничкиот запис недозволуваат прецизно датирање. Но според стилските особености таа припаѓа

²⁸ Ibid, 96.

на зрелата, академска фаза која ја следиме кон средината на шеесетите години на XIX век.

Како можна иконографска предлошка на ова икона од Сенце, ја наведуваме графичката икона од манастирот Дионисијат на Света Гора Атонска, изведена од халкографот, монах Данил во 1836 г.²⁹ Ова е дотолку можно бидејќи досега во опусот на Дичо воочивме и други иконографски мотиви кои свои предлошки имаа во графичката уметност од XVIII и XIX век.

Сето кажано за појавата на портретите на Константин и Елена во охридскиот опус на Дичо Зограф, пред се поврзаноста со стариот изворен култ и црквата Св. Константин и Елена, подеднакво се однесува и на појавата, односно сликањето на портретите на Константин и Елена на икони за црквите во Скопје.

Тоа го потврдуваат и портретите на св. Константин и Елена сликани на иконата на Богородица Царица, од 1860 г. денеска во сопственост на збирката на икони од Музејот на град Скопје, а некогаш истата икона припаѓала на црквата Св. Константин и Елена во Скопје.³⁰

Фигурите на царот Константин и Елена насликани се странично од претставата на Богородица

²⁹ Cf. D. Papastratou, *Paper Icons*, Greek Orthodox religious engravings 1665-1899, vol. I, Athens 1990, 144, fig. 134.

³⁰ В. Грозданова Коцевски, *Иконописното творештво на Дичо Зограф во Скопје и скопскиот регион*, каталог, Скопје 2008, 6, кат.13; Eadem, *Иконописни творби на преродбенските зографи од фондусот на Музеј на град Скопје*, PATRIMONIOUM.MK 10, 338-340, сл. 11-12.

сл. 13. икона, престолна, Св. Константин и Елена, црква Св. Никола Долна Влашка маала, 1863 г.

во традиционална иконографија, со одредни измени кои што се вметнати под влијание на фигурите од Стематографијата на Жефаровиќ. (сл.15) Константин над традиционалната царска одежда, дивитисионот и лоросот, носи хермелинска наметка, кратко жезло во десната рака и крст во левата, а на главата круна од типот на каналафкион. И царицата Елена над царската одежда носи едноставна наметка, а на главата под круната едноставна бела марама. Нивните претстави се придружувани од св.Стилијан и младиот пророк Данил.

Традициите на стариот култ поврзан со црквата Св. Константин и Елена во Скопје, која се спомнува во житието на кралот Милутин од почетокот на XIV век, несомнено влијаеле на зографите и во ова подоцнежнo време од доцниот среден век и Преродбата. Освен иконата на Дичо Зограф во збирката на Музејот на град Скопје се чува уште една икона од дебарскиот зограф Блажо Дамјанов, од 1873г. на која се претставени царот Константин и Елена како меѓу себе го придржуваат

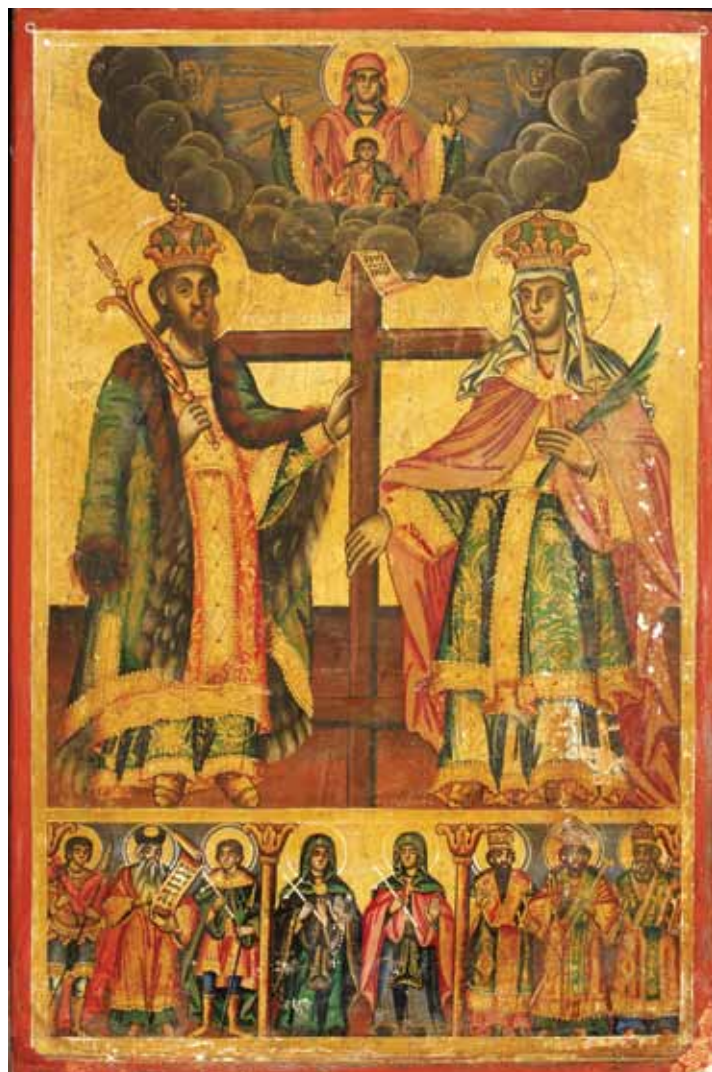
сл. 14. икона Света Троица ја крунисуваат Богородица, Св. Константин и Елена, црква Св. Никола Селце - Дебарско, автор Дичо Зограф

Голготскиот Крст, облечени во раскошни царски одежди, царот Константин со декорирана хермелинска наметка и кратко жезло во десната рака, додека царицата Елена под својата круна има едноставна бела марама и палмово гранче во левата рака. (сл.16) Иконографијата на овие две претстави е идентична со претставите на Константин и Елена од постарата Дичова икона од 1860 г. работена за истоимената црква. Над овој средишен мотив под отворени Небеса насликана е допојасна претстава на Богородица и Христос, а во долниот дел и претстави на повеќе светци. Разбирливо е што зографот Блажо Дамјанов ги повторува иконографските предлошки на Дичо Зограф, бидејќи тој долги години е дел од работилницата на Дичо Зограф, а посебна соработка остварува со Аврам Дичов за што и сведочат и повеќе киторски натписи на нивна заедничка работа особено меѓу годините 1870-1875 г.

Накрај би резимирале дека нашите истражувања иако ограничени само на неколку важни

сл. 15. икона, Богородица со Христос, Св. Константин и Елена, Св. Стилијан, Св. пророк Данил, Св. Никола и Св. Харалаампиј, црква Св. Константин и Елена Скопје, 1860 Музеј на град Скопје

16. икона, Св. Константин и Елена, 1873, Музеј на град Скопје, автор Блажо Дамјанов.

градски преродбенски средини во Македонија, Охрид, Битола, Прилеп и Скопје, покажаа дека култот на Константин и Елена, во уметноста согледан низ бројноста на нивните сликани претстави

од XIX век и времето на Преродбата ја продолжува средновековната традиција низ веќе воспоставените програмско-иконографските концепции.

Sašo CVETKOVSKI

**DEPICTIONS OF STS. CONSTANTINE AND HELEN IN THE WALL PAINTINGS
FROM THE TIME OF RENAISSANCE**

Summary

In the article through the depictions of Constantine and Helen the present the attendance of their cult as well as its reverence as of two Ecumenical saints.

Firstly the historical overview showed that the cult of Constantine and Helen in Ohrid and Ohrid archbishopric blasts bu the middle of the 11th century, alongside with the supremacy of Constantinople and the Constantinople archbishopric.

Older depictions of the saints were pointed out from the wall paintings of the 11th and 12th century, as well as the churches dedicated to Constantine and Helen at the 13th and 14th century.

Our attention we held at the church of Sts. Constantine and Helen in Ohrid from the end of the 14th century as well as the influence which it will have in the centuries to come.

From the time of the Renaissance we presented an icon from the church of The Virgin in Bitola, with three scenes from the Vita Constantini, the Vision and the sightinf of the Holy Cross, the appearance of the Holy Apostles Peter and Puol to St. Constantine in his dream and the Baptism of the tsar Constantine.

The icon dates from 1878. From the region of Pelagonia we include two more icons with the pre-

sentations of the tsar Constantine and his mother Helen, one at the icon gallery in Prilep from the 40's of the 19th century, and the other the icon of Nikola Mihailov from the 1871.

We also dedicated some time to the presence of the depictions of Constantine and Helen at the opus of Dico Zograf, and his students.

From the Debar zograf school. Our researches has shown that Dico paints the depictions of Sts. Constantine and Helen since his earlier works, Lazarpole and Tresonce 1843/45.

But the larger group represent their portraits painted in Ohrid.

Here under the influence of the old focus on their cult, the church of Sts Constantine and Helen, where the old traditions were still strong Dico Zograf will paint multitude of their presentations on icons for many churches and families in Ohrid.

The same goes for the few icons with their portraits in Skopje, which are today held at the collection at the Museum of city of Skopje. One of the icons is painted for the church of Sts Constantin and Helen in Skopje, for which the earlier data dates since the beginning of the 14th century.